

ТРИХОТОМІЯ «СТАТИКА – ДИНАМІКА – ІСТОРІЯ» В КОНЦЕПЦІЇ І. О. БОДУЕНА ДЕ КУРТЕНЕ

Ольховська Ю.Д.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджується виникнення та взаємовідношення понять «статика», «динаміка» та «історія» в концепції І. О. Бодуена де Куртене. Проаналізовано праці мовознавця, в яких досліджуються зазначені поняття. За І. О. Бодуеном де Куртене, статичний підхід до вивчення мови спрямований на дослідження мови, взятої в певний період її існування. Динамічний – на вивчення її історії. На сучасному етапі розвитку мовознавства розмежування статичної й динамічної мови є одним із найважливіших аспектів дослідження мови.
Ключові слова: динаміка, статика, діакронія, синхронія, історія мови, систематика.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема дослідження мови в синхронному (статичному) та діакронному (динамічному) аспектах не є новою. Розмежування зазначених підходів виникло в процесі розвитку історичного вивчення мови. Однак і нині багато питань даної галузі не знайшли конкретного вирішення. Порівняльно-історичний метод дозволив аналізувати мовні факти різної давнини. До XIX ст. європейські дослідники схилилися переважно до статичної мови. Історія мови була присутня в них лише частково. Але мова перебуває в постійному розвитку, тому стало доцільним визнання співвідношення статичних та динамічних аспектів мовних явищ.

Статика, динаміка й історія, синтаксис та етимологія, синхронія та діакронія в мові були й залишаються об'єктами дослідження багатьох лінгвістів. Про необхідність розмежування історичних змін у мові та її стану в своїх працях зауважували В. фон Гумбольдт, О. О. Потебня, І. О. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр досліджували не тільки статистику мови, а й її динамічні риси.

Теоретичне осмислення відмінностей між синхронією та діакронією започаткував Вільгельм фон Гумбольдт. Він не використовував понять *синхронія* та *діакронія*, але це не означає, що він не відрізняв синхронну лінгвістику від діакронної. У своїй доповіді «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1820 р.), використовуючи іншу термінологію, він розділяв «порівняльне мовознавство» на два розділи: «вивчення мов у стані їхнього розвитку» і «вивчення організмів мов». Лінгвіст звертав увагу на необхідність розрізнення історичних змін та стану мови, вивчаючи не лише нерухомі статичні риси, а й мову в її історичному розвитку.

Учення І. О. Бодуена де Куртене про систему мови підготувало сучасні уявлення про мовну систему як про цілісну сукупність взаємопов'язаних одиниць, про її рівневу організацію, про залежність властивостей мовних одиниць від їх місця в системі, про ієрархію одиниць, про типи відносин між ними, про механізми їх виокремлення й функції, про характер і межі варіативності. Подібно до В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, Ф. де Соссюра, І. О. Бодуен де Куртене виходить з уявлення про внутрішню цілісність, про зв'язаність мови як самостійної системи. Але І. О. Бодуен де Куртене не обмежувався цим та йшов далі, ніж його попередники й сучасники, в

питаннях аналізу мови, у виявленні мовних одиниць і відносин, що їх пов'язують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Останнім часом проблема даного дослідження привертає особливу увагу. Різні аспекти наукової діяльності І. О. Бодуена де Куртене, зокрема з боку вивчення статичного та динамічного аспектів дослідження мови, знайшли й продовжують знаходити своє відображення в наукових працях багатьох лінгвістів. Науковим працям І. О. Бодуена де Куртене приділяли увагу в своїх роботах Л. В. Щерба, Є. Д. Поліванов, А. Н. Генко, М. О. Казаєва, Л. П. Дронова, В. П. Даніленко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Комплексні розробки з боку вивчення статичного та динамічного аспектів відсутні. Можна назвати лише окремі статті, у яких розглянуто певні елементи аналізованої проблеми, тож пропонується тема є малодослідженою. Статичне та динамічне дослідження мови в концепції І. О. Бодуена де Куртене висвітлено недостатньо. При цьому необхідно мати на увазі, що зазначені підходи до мови зберігають свою значущість і в сучасному мовознавстві. Внесок лінгвіста є дуже значимим і потребує детального вивчення. Крім того, на сучасному етапі розвитку мовознавства розмежування статичної й динамічної мови є одним із найважливіших аспектів дослідження мови, бо саме воно дозволяє звернути увагу на постійні властивості мови як системи, а також на її еволюцію.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є актуалізація наукової значимості вкладу І. О. Бодуена де Куртене в мовознавство з боку вивчення проблеми співвідношення статичної та динамічної мови. Важливим є теоретичне обґрунтування понять *статика*, *динаміка*, *історія*, розкриття поглядів І. О. Бодуена де Куртене на дослідження мови в статичному та динамічному аспектах та виявлення джерел цих поглядів, а також встановлення, які саме твердження мовознавця зберегли свою значущість для сучасного мовознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широко відомий в лінгвістиці як представник загального, індоєвропейського та слов'янського мовознавства Іван Олександрович Бодуен де Куртене (1845-1929) є засновником Казанської лінгвістичної школи, яка є однією з найвидатніших серед наукових шкіл Європи. Її формування як самостійної й оригінальної школи відноситься

до 70-х років XIX ст., тобто до того періоду, коли в ряді країн Європи набув поширення принцип протиставлення біологічної концепції мови психофізіологічного розуміння сутності мови та природи мовних процесів. З'явився підвищений інтерес до «живих» мов і діалектів, до чіткого опису звукових закономірностей і явищ лінгвістичної аналогії.

У Казанській лінгвістичній школі було чимало рис, що зближували її з молодогограматизмом. Однак діяльність представників школи не була обмеженою ідеями молодогограматизму та виходила далеко за його принципи.

Говорячи про те нове, що внесла в мовознавчу науку Казанська лінгвістична школа, що визначило її специфіку і значення в історії європейського і світового мовознавства, слід підкреслити створення вчення про фонему, введення експерименту у вивчення фонетичних явищ, теоретичне обґрунтування та практичне втілення історичного підходу до мовних фактів, глибокий аналіз процесів, що видозмінюють морфемну структуру слів, обґрунтування необхідності системного аналізу структурних одиниць мови [2]. Основні принципи Казанської лінгвістичної школи відображені в детальних лекціях І. О. Бодуена де Куртене, в його «Лингвистических заметках и афоризмах» (1903), в багатьох статтях різних років та в працях його учнів: «Очерк о науке и языке» (1883) та «Очерки по языковедению» (1891-1893) М. В. Крушевського, «Очерки по языкознанию и русскому языку» (1901) та «Лекции по общему языковедению» (1911) В. О. Богородицкого та ін.

Дослідники наукової спадщини І. О. Бодуена де Куртене підкреслюють ширину його науководослідницьких інтересів, сміливість, свободу й оригінальність його наукової думки, перспективність, сучасну актуальність багатьох його узагальнень, говорять про нього як про автора «наукових концепцій, які мають не тільки історичну цінність, й донині зберігають силу можливого впливу на методи аналізу лінгвістичних явищ і заслуговують на подальшу розробку [2, с. 21]. Справжнім прабатьком новітнього мовознавства І. О. Бодуен де Куртене вважав Г. В. Лейбніця: саме його ідеї підготували ґрунт для створення сучасних методів дослідження мов [1, с. 108]. Теоретичні ж основи нового світогляду І. О. Бодуен де Куртене пов'язував з В. фон Гумбольдтом, Й. Ф. Гербартом, Ч. Дарвіном. Філософські побудови В. фон Гумбольдта й застосування психології Й. Ф. Гербарта та ін. до дослідження мовних явищ поступово надали мовознавству властивий йому характер справжньої науки; теорія Ч. Дарвіна й теорія еволюції взагалі, що поширилася впродовж останнього століття, сприятливо впливали на уявлення мовознавців про життя мови. Сам І. О. Бодуен де Куртене визнавав себе прихильником того напрямку в мовознавстві, яке в усіх явищах мови вбачає, в першу чергу, психічний фактор. Психологічну точку зору вчений називав єдиною припустимою. Тому він підкреслював важливість розрізнення чисто фонетичного (фізіологічного) й психічного елемента в мові.

Учення І. О. Бодуена де Куртене про систему мови підготувало сучасні уявлення про мовну систему як про цілісну сукупність взаємопов'язаних

одиниць, про її рівневу організацію, про залежність властивостей мовних одиниць від їх місця в системі, про ієрархію одиниць, про типи відносин між ними, про механізми їх виокремлення й функції, про характер і межу варіативності. Подібно до В. фон Гумбольдта, О. О. Потєбні, Ф. де Соссюра, І. О. Бодуен де Куртене виходить з уявлення про внутрішню цілісність, про зв'язаність мови як самостійної системи. Але І. О. Бодуен де Куртене не обмежувався цим та йшов далі, ніж його попередники й сучасники, в питаннях аналізу мови, у виявленні мовних одиниць і відношенні, що їх пов'язують. Він ввів поняття *фонема*, *морфема*, *синтагма*.

У визначенні структури мовознавства І. О. Бодуен де Куртене керується низкою принципів. Перш за все слід розрізнити мову та застосування лінгвістичних даних. Відповідно до цього, «чисте» мовознавство (наука про саму мову) відрізняється від прикладного. У «чистому» мовознавстві мову досліджують без зв'язку з іншими групами явищ, які складають предмет дослідження інших наук. Прикладне мовознавство стосується застосування лінгвістичних даних у галузі інших наук, у суспільному та розумовому житті взагалі. Наступне розрізнення відбувається в залежності від того, чи досліджують початок мови та її походження, чи готову – ту, що історично склалася, мову. При цьому початок мови розрізняють у індивіда та в людстві: для індивіда початок його мови дорівнює початку його мовного розвитку; для всього суспільства початок мови дорівнює початку його історії. З цього можна зробити висновок, що І. О. Бодуен де Куртене відмовляється від періодизації життя мови А. Шлейхера: людина та її мова є нероздільними, тому виникнення мови збігається з початком людської історії й навпаки. Наступний принцип пов'язаний з тим, що під час вивчення історично сформованих мов І. О. Бодуен де Куртене розрізняє мову, складену з частин, та мову як ціле. Мову як комплекс складових частин вивчає граматику, мову як цілісність – систематику. Подальше розбиття граматики й систематики, за І. О. Бодуеном де Куртене, ґрунтується на факторі часу, відносно якого в мовознавстві діє той самий принцип, що й в природознавстві: при визначенні загальнолюдських психічних і фізіологічних умов існування й відтворення людського мовлення, ми обходимося без історії. А беручи до уваги мовні факти та явища в часовій послідовності, ми отримуємо *історію мови*.

У систематиці виокремлюють дві класифікації мов, або, точніше, два способи їх порівняльної характеристики. Генетична класифікація стосується споріднених мов і є «модифікацією історії мови» [2, с. 70]. Структурна, або морфологічна за своєю основою, класифікація розділяє мови «за особливостями їх будови» [2, с. 71]. Аналогічним чином граматику також може бути поділена на дві дисципліни. «Застосовуючи поняття хронологічної послідовності до окремих частин граматики будь-якої мови, порівнюючи різночасові стани одного матеріалу, отримуємо історію мови» [2, с. 101]. Її вивчає історична граматику; їй протиставляється граматику одночасного мовного стану.

Наступне розділення повинне ґрунтуватися на розрізненні суто зовнішньої (периферичної,

чуттєвої, фізичної, фізіологічної) та внутрішньої (центральної, психічної, мовної, граматичної) сторін. І. О. Бодуен де Куртене виходить з того, що мова є сукупністю психічних одиниць; але засоби вияву її позначення цих одиниць належать до фізичного світу, а точніше – фізіологічного та фізичного. Саме тому мовознавець розкладав всебічне вивчення мови на:

1) вивчення того фізичного середовища, в якому відбувається мовне спілкування між людьми;
2) вивчення фізіологічних засобів і функцій, за допомогою яких мовне спілкування між людьми досягається;

3) вивчення безпосередньо мовних уявлень як у сукупності, так і за окремими категоріями [6, с. 292-295].

За характером асоціацій, що використовуються, І. О. Бодуен де Куртене розділяв граматику на дві частини. Він постулював, що «у семасіології й етимології ми маємо справу з асоціаціями уявлень за подібністю, тоді як у трьох інших частинах граматики є важливими обидва види асоціацій, як за подібністю, так і за суміжністю» [2, с. 100].

Розвиваючи принцип історизму й враховуючи безперервні зміни та постійний рух у мові, І. О. Бодуен де Куртене вказував на важливість розрізнення змін, які постійно відбуваються в конкретному стані мови, та змін, які відбувалися в історії протягом багатьох століть та багатьох поколінь; на важливість враховувати вимоги географії й хронології по відношенню до мови (різні нашарування мовних процесів). Оскільки в мові даного періоду співіснують нашарування різних епох, необхідно розглядати мовні явища в історичній перспективі, а не в одній часовій площині, тобто вивчати кожний момент у зв'язку з повним розвитком мови [6, с. 289-290].

І. О. Бодуен де Куртене виступав проти зміщення постійного стану з низкою процесів, що змінюються. Учений приділяв значну увагу вивченню проблеми синхронного та діахронного дослідження мови. Він висував, як одну з найважливіших, вимогу розрізняти явища, що є живими в теперішньому стані мови, і явища минулого, на які можна дивитися за допомогою спеціального лінгвістичного аналізу. Поняття розвитку та еволюції повинно стати основою лінгвістичного мислення [1, с. 396]. За О. О. Потебнею, синтаксис – це визначення семантики слова, можливе тільки з контексту або зі сполучення його з іншими словами, а етимологія – це шлях, яким мова дійшла до цього певного значення. На його думку, історизм має бути провідним методологічним принципом не тільки в працях з історії мови, а й у студіях, присвячених її сучасному стану, де історико-мовний матеріал подається у формі історичного коментаря. І. О. Бодуен де Куртене називав синтаксичний підхід до вивчення мови статичним, а етимологічний – динамічним. Статичний підхід був спрямований на дослідження мови, взятої в певний період її існування, а динамічний – на вивчення її історії.

І. О. Бодуен де Куртене дав тричленну систему: «статика» – «динаміка» – «історія». В основі цього розмежування лежить антиномія індивідуальної та соціальної мови: динаміка враховує зміни індивідуальної мови, а історія – соціальної.

На думку І. О. Бодуена де Куртене, завдання дослідника полягає в тому, щоб за допомогою подібного вивчення мови в окремі періоди визначити її стан, який є конкретним для цих періодів, і згодом показати, яким чином з окремого стану попереднього часу міг бути розвинений стан подальшого часу. Так, з приводу фонетики лінгвіст зауважував: «Перша фізіологічна й друга морфологічна частини фонетики досліджують і розбирають закони й умови існування звуків у стані мови в один даний момент (статика звуків), а третя частина – історична – закони й умови розвитку звуків у часі (динаміка звуків)» [2, с. 396].

За І. О. Бодуеном де Куртене, спочатку розмежування статичної й динамічної фактично співпадали. Статика досліджує закони рівноваги мови в певний момент її існування, динаміка – закони історичного руху мови в часі, закони розвитку мови. Таким чином, динаміка й історія мови трактуються І. О. Бодуеном де Куртене як явища тотожні [2, с. 396]. Пізніше І. О. Бодуен де Куртене, зберігаючи протиставлення статичної й динамічної, намагався відділити останню від історії, виходячи з відмінності між індивідуальною й плеємною мовою. Поняття історії закріплюється за еволюцією плеємних мов, поняття розвитку – за еволюцією індивідуальних мов. Таким чином, у структурі мовознавства «дослідження індивідуальної мови протиставляється дослідженню плеємної мови, дослідження індивідуального розвитку в галузі мови – дослідженню історії плеємної мови певної суспільної групи» [2, с. 99]. При такому підході тотожність динаміки й історії усувається. Історія мови в цьому випадку припускає її розгляд у часовій послідовності, в умовах суспільної традиції й тому є суспільною, соціологічною наукою. Розмежування статичної й динамічної тепер пов'язане лише з індивідуальною мовою, тобто з низкою індивідуальних мов. Л. Г. Зубкова в своїх роботах зауважувала, що статика є вивченням й описом того, що існує, виключаючи поняття змінюваності, а динаміка – вивченням й визначенням умов змін [6, с. 293-294].

І. О. Бодуен де Куртене, на відміну від більшості вчених того часу, виступав проти зміщення статичного та динамічного поглядів на мову. Він наголошував, що досить недоречно досліджувати мову у відомий відрізок часу за допомогою категорій будь-якого минулого або майбутнього часу. На думку І. О. Бодуена де Куртене, дослідник мови має за допомогою детального вивчення мови в окремі періоди визначити її стан, який є відповідним до цих періодів, і тільки згодом показати, як із певного явища попереднього часу могло розвинутися явище часу наступного [2, с. 68]. Учений стверджував, що «всі мовні зміни, які можна визначити як поступове олюднення мови, відбуваються не планомірно, не як результат прагнення до заздалегідь поставленої мети, але як необхідний наслідок, що властивий для всіх істот, наділених мовленням, прагнення до полегшення в усіх трьох напрямках, які можна углядіти в процесі мовлення. За всіма цими напрямками поступово усувається, поступово відкидається все неясне, невизначене, непотрібне» [2, с. 263].

У своїй дослідницькій роботі І. О. Бодуен де Куртене надавав перевагу динаміці, а не статистиці. У статистиці він спостерігав лише окремий випадок

динаміки: «Не існує нерухомостей у мові. Однакові, незмінні корені, однакові, незмінні основи відмінювання, дієвідміни тощо у всіх споріднених мовах, які, наприклад, приймає багато лінгвістів, – є наукова вигадка, наукова фікція і водночас гальмо для об'єктивного дослідження. У мові, як і взагалі в природі, все живе, все рухається, все змінюється. Спокій, зупинка, застій – явище позірне; це окремий випадок руху при умовах мінімальних змін. Статика є тільки окремий випадок динаміки, або, скоріш, кінематики» [2, с. 396].

Дослідницька робота петербурзького учня І. О. Бодуена де Куртене Л. В. Щерби побудована на загальнолінгвістичному, синхронному, ономазіологічному й системному підходах. Незважаючи на чітке розмежування ним синхронного й діакронного підходів, він вважав їх невід'ємними частинами цілого, необхідними для побудови активної граматики. Виходячи з цього, Л. В. Щерба назвав метод І. О. Бодуена де Куртене «динамічною синхронією» [9]. Варто відзначити, що й нині вчені не готові використовувати цей підхід в повному обсязі. Певною мірою це було зумовлено тим, що підхід Ф. де Соссюра, який протиставляє синхронію і діакронію, набув широкого визнання.

За І. О. Бодуеном, механізм, лад і склад мови в кожному певному стані є результатом усього попереднього розвитку. Наслідки мовних змін можуть бути більш-менш значними. «Вони викликають не тільки безперервні перетворення в

історій безперервності певної мови, але й розпад однієї майже монолітної мови на декілька споріднених, а також переродження усього ладу, тобто мовної структури» [2, с. 249].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підводячи підсумок вищесказаному, слід зазначити, що роль І. Бодуена де Куртене в історії європейського мовознавства є величезною. Його концепції мови прямим або опосередкованим чином знайшли своє відображення не тільки в його послідовниках, а й в мовознавстві взагалі. І. О. Бодуен де Куртене чітко розмежував стан мови в певний момент її розвитку та змінність мови в часі, відбиваючи це розмежування в термінах *статика* та *динаміка*. З його точки зору, пояснення того чи іншого стану мови не є можливим без звернення до його історії. І. О. Бодуен де Куртене дав тричленну систему: «статика» – «динаміка» – «історія». В основі цього розмежування лежить антиномія індивідуальної та соціальної мови: динаміка враховує зміни індивідуальної мови, а історія – соціальної. У сучасному мовознавстві синхронний та діакронний підходи у вивченні мовних явищ продовжують розрізняти, не отожднюючи, проте, синхронію зі статикою.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в більш детальному розгляді феноменів «статики», «динаміки», «синхронії», «діакронії» в студіях І. О. Бодуена де Куртене та його учнів.

Список літератури:

1. Березин Ф. М. История русского языкознания: Учеб. пособие для филол. специальностей / Ф. М. Березин // М.: Высш. школа, 1979. – 223 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ // М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 391 с.
3. Будагов Р. А. Очерки по языкознанию / Р. А. Будагов // М.: Изд-во акад. наук СССР, 1953. – 280 с.
4. Будагов Р. А. Язык. История и современность / Р. А. Будагов // М.: Изд-во моск. гос. ун-та, 1971. – 300 с.
5. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт // М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
6. Зубкова Л. Г. Общая теория языка в развитии: Учеб. пособие / Л. Г. Зубкова // М.: Изд-во РУДН, 2003. – 472 с.
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история: Проблема языкового изменения / Э. Косериу // – М.: Едиториал УРСС, 2010. – 208 с.
8. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр // М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
9. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике /Л. В. Щерба // Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. – С. 35-39.

Ольховская Ю.Д.

Донбасский государственный педагогический университет

ТРИХОТОМИЯ «СТАТИКА – ДИНАМИКА – ИСТОРИЯ» В КОНЦЕПЦИИ И. О. БОДУЭНА ДЕ КУРТЕНЭ

Аннотация

В статье исследуется возникновение и взаимоотношение понятий «статика», «динаміка», «історія» в концепции И. О. Бодуэна де Куртене. Проанализированы труды лингвиста, в которых исследуются указанные понятия. И. О. Бодуэн де Куртене постулировал, что статичный подход к изучению языка направлен на исследование языка, взятого в определенный период его существования. Динамичный – на изучение его истории. На современном этапе развития языкознания разграничение статики и динамики является одним из важнейших аспектов исследования языка.

Ключевые слова: динаміка, статика, діакронія, синхронія, історія языка, систематика.

Olkhovska Y.D.

Donbass State Pedagogical University

TRICHOTOMY «STATICS – DYNAMICS – HISTORY» IN THE CONCEPT OF J. BAUDOIN DE COURTENAY

Summary

The article highlights origin and interdependence of the notions «statics», «dynamics» and «history» in the concept of J. Baudouin de Courtenay. Works of the linguist, where these notions are studied, have been analyzed. J. Baudouin de Courtenay postulated that static approach to a language's study is directed to analysis of a language, which is taken at the definite period of its existence. Dynamic approach is directed to study of a language's history. The demarcation of statics and dynamics is one of the most important aspects of a language's development at the present level of development of the linguistics.

Keywords: dynamics, statics, diachrony, synchrony, history of a language, taxonomy.